

УДК 37.091.64:373.3.011.3-051

DOI: 10.31499/2706-6258.2(4).2020.222969

НАУКОВО-МЕТОДИЧНА ОЦІНКА ЯКОСТІ СУЧАСНОГО ПІДРУЧНИКА ЯК ПОКАЗНИК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ НУШ

Лисогор Людмила, кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри початкової освіти, Криворізький державний педагогічний університет; методист відділу навчальної літератури, ДУ «Український інститут розвитку освіти».

ORCID: 0000-0002-1949-1394

E-mail: lisogor.1981@gmail.com

Павлик Олена, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри початкової освіти, Криворізький державний педагогічний університет.

ORCID: 0000-0001-7194-4752

E-mail: pavlikelena540@gmail.com

Харламова Тетяна, начальник відділу навчальної літератури ДУ «Український інститут розвитку освіти».

ORCID: 0000-0003-0900-9012

E-mail: tatinax7@gmail.com

У статті проаналізовано проблему оцінки якості навчальних видань та окреслено основні науково-методичні показники як інструмент оцінки підручників у контексті формування професійної компетентності вчителя, ключові підходи до оцінки якості навчальних видань, які забезпечують реалізацію освітнього процесу на першому рівні повної загальної середньої освіти. Використано теоретичні методи аналізу і синтезу, узагальнення наукової інформації, метод кількісного математичного аналізу отриманих даних. Визначено, що сучасний підручник має проектуватися з урахуванням визначених методологічних підходів.

***Ключові слова:** підручник, професійна компетентність вчителя, науково-методичні показники, оцінка якості, дидактичні принципи, навчальне видання, зміст, структура підручника.*

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL EVALUATION OF THE MODERN TEXTBOOK QUALITY AS AN INDICATOR OF NUS TEACHER'S PROFESSIONAL COMPETENCE

Lysohor Liudmyla, PhD in Biological Sciences, Senior Teacher at Primary Education Department, Kryvyi Rih State Pedagogical University; Methodological Expert at Educational Literature Department, Ukrainian Institute of Education Development.

ORCID: 0000-0002-1949-1394

E-mail: lisogor.1981@gmail.com

Pavlyk Olena, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at Primary Education Department, Kryvyi Rih State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-7194-4752

E-mail: pavlikelena540@gmail.com

Kharlamova Tetyana, Head of Educational Literature Department, Ukrainian Institute of Education Development.

ORCID: 0000-0003-0900-9012

E-mail: tatinax7@gmail.com

The article analyzes the problems of methodical approaches to the evaluation of the quality of the educational publications. The authors apply the theoretical methods of analysis, synthesis, a generalization of scientific information, and methods of data collection in quantitative mathematical analysis for the description of the essence of the research problems. The main scientific and methodological indicators are focused on a tool for textbook assessment in the context of the formation of teacher professional competence. The article also highlights the key approaches to the assessment of the quality of the educational publication, which is used in the educational process at the first level of secondary education. One of the significant indicators of the textbook quality is an implementation of the informative lines in the educational subject matter which outline the approximate sequence of students' expected learning achievements. The content of the subject matter embraces integrated educational course and types of learning activities. The quality of a textbook is determined by means of the following interrelated indicators: optimal content, systematic, logical and consistent presentation of educational information, disclosure of the main scientific provisions of the educational subject matter, balance in the structuring of learning materials, functionally developed orientation apparatus, the scientific content of texts, the realization of competitive potential of branch and value component, coordination and systematization of learning material on the basis of interdisciplinary integration, the reflection of system-activity approaches. It is determined that a modern textbook should be designed considering certain methodological approaches and ensuring the achievement of expected learning outcomes through the acquisition of holistic ideas, the system of knowledge and methods of cognitive, research, practice-transformative, communicative and value-oriented activities.

Keywords: *textbook, professional competence of teachers, scientific and methodological indicators, quality assessment, didactic principles, an educational publication, content, textbook structure.*

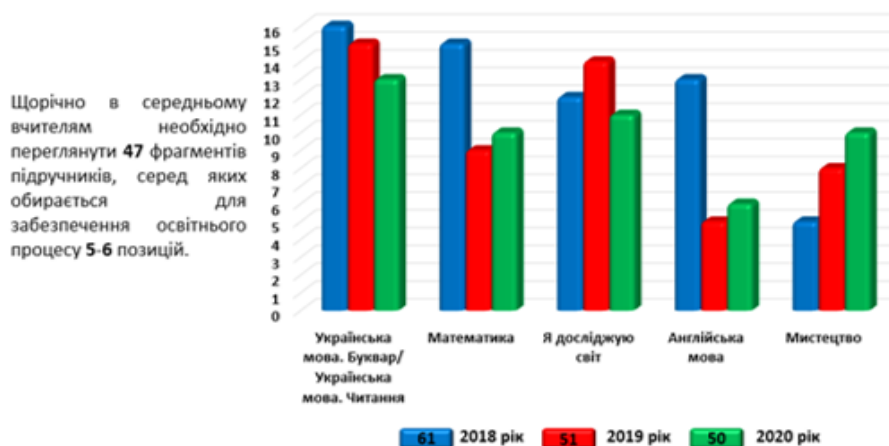
Відповідно до нормативних документів, що регулюють процес конкурсного відбору підручників для закладів загальної середньої освіти [5] та відповідають засадам Нової української школи, учителю надано можливість самостійно обирати підручники для здійснення освітнього процесу. Проте проведене нами дослідження свідчить про неготовність освітян до свідомого вибору навчальної книги, її обґрунтованої науково-методичної оцінки. У зв'язку з цим актуальності набуває проблема фахової підготовки майбутнього вчителя в умовах наявності широкого кола вибору навчальної літератури та не завжди якісного контенту.

Аналіз наукової літератури свідчить, що проблема оцінки якості підручника для початкової школи не є новою. Так, зокрема, Я. Кодлюк було розроблено методологічні засади добору критеріїв оцінювання шкільного підручника [3], на основі яких О. Жосан описав процедуру оцінювання навчальної книги з огляду на розвивальну функцію підручника [2]. Н. Пархоменко узагальнила основні підходи до проведення експертизи електронних версій підручників для здобувачів загальної середньої освіти, зокрема з інтегрованих курсів [4]. Т. Гільберг сформулювала науково-методичні вимоги до змісту підручника, принципи та основні підходи до розробки підручника, зокрема з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» [1]. Разом з тим недостатньо дослідженою залишається проблема визначення науково-методичних показників вибору сучасним учителем якісного навчального контенту для Нової української школи.

Відповідно до нового Професійного стандарту вчителя початкових класів закладу загальної середньої освіти вибір та оцінка є важливим показником професійної компетентності: визначати предметний зміст і послідовність його опрацювання з урахуванням вимог державного стандарту освіти, типових освітніх програм, попередніх результатів навчання учнів, їх потреб; вміння критично оцінювати достовірність, надійність інформаційних джерел та визначати їх якість [6].

Аналіз динаміки подання проєктів підручників для початкової школи 2018–

2020 рр. показав, що в середньому щорічно вчителю необхідно переглянути 47 фрагментів підручників, серед яких обирається для забезпечення освітнього процесу лише 5–6 позицій з основних назв (див. рис. 1).

Рис. 1. Динаміка подання проєктів підручників для початкової школи 2018–2020 рр.

Тож перед учителем початкової школи постає ряд важливих завдань щодо правильного вибору навчального видання, визначення унікальності методичної системи авторів / авторських колективів та основних орієнтирів для вибору якісного підручника, адже відсутність методичної підтримки від профільних інституцій щодо підходів до вибору освітніх програм, що зумовлюють обрання підручників, призводить до безсистемного вибору підручників вчителями.

Тому метою дослідження є опис основних науково-методичних показників як інструмент оцінки навчальних видань у контексті формування професійної компетентності вчителя.

Як свідчить аналіз фахової літератури, науково-методична оцінка підручника передбачає встановлення його відповідності (за структурою, змістом та методичним апаратом) Державному стандарту початкової освіти та типовій освітній програмі щодо забезпечення формування ключових, предметних компетентностей, наскрізних умінь та досягнення здобувачами освіти очікуваних результатів навчання.

Підручник, як навчальне видання, містить ключові відомості навчального предмета, викладені відповідно до затвердженої типової освітньої програми, та забезпечує формування цілісної системи знань, умінь і навичок, орієнтованих на пошук необхідної навчальної інформації та її критичний аналіз. Тож підручник повинен відповідати дидактичним принципам відбору змісту навчального матеріалу для забезпечення реалізації системи цілей навчання, вмотивованого засвоєння навчального матеріалу, формування цілісної картини світу, моральних та етичних якостей особистості, високої патріотичної свідомості, а також умінь аналізувати власні вчинки та їх наслідки у конкретних життєвих ситуаціях. Сучасний шкільний підручник має реалізовувати зв'язок навчання з життям та практикою, актуалізувати знаннєвий потенціал і набутий досвід у навчальній діяльності та у будь-яких життєвих ситуаціях.

Змістове наповнення підручника має бути оптимальним щодо досягнення

учнями очікуваних результатів навчання освітньої галузі, забезпечувати наступність у викладі навчального матеріалу в межах циклу навчання та уникнення надлишкової інформації, що стосується програмового матеріалу, не містити другорядних даних, нечітких формулювань понять, застарілих фундаментальних положень, що ускладнює її сприймання та усвідомлення.

Підручник повинен окреслювати орієнтовну послідовність досягнення очікуваних результатів навчання здобувачами освіти, зміст навчального предмета (інтегрованого курсу) та види навчальної діяльності, що відображені автором / авторським колективом у модельній навчальній програмі.

Системність, логічність та послідовність викладу навчальної інформації передбачає методично доцільне структурування програмового матеріалу на засадах формування єдиної понятійної системи підручника через взаємозв'язок понять освітньої галузі у певному циклі навчання. Розгортання програмового матеріалу за змістовими лініями в підручнику повинно відбуватися за принципом «від простого до складного» та «від конкретного до загального/абстрактного». Формулювання визначень понять мають бути точними, відповідати сучасним досягненням науки, техніки та технологій і зрозумілими для сприймання учнями певного психофізіологічного рівня розвитку.

Ефективне засвоєння навчального матеріалу підручника передбачає насамперед забезпечення стабільної внутрішньої мотивації до навчання, яка стимулює учня до активної творчої практико-перетворювальної діяльності. Внутрішня мотивація учня до пізнання виражається у зацікавленості до процесу набуття знань, усвідомленні значущості практичного та теоретичного вивчення навчального матеріалу, здатності самостійно обирати різні види навчальних завдань, які передбачають декілька варіантів вирішення навчального завдання (проблеми). Відповідно до вищезазначеного формується особистісна навчальна траєкторія здобувача освіти в контексті забезпечення успішності в подальшому житті.

Розкриття основних наукових положень освітньої галузі повинно реалізовуватись з урахуванням вікових особливостей учнів, що забезпечуватиме можливість їхнього засвоєння за встановлений проміжок часу. Відповідно до зазначеного навчальний матеріал повинен бути збалансованим за складністю та обсягом. У ньому мають бути відсутні надлишкова інформація та другорядні подробиці. Крім того, важливим є доцільність та наступність щодо введення нових понять, тлумачення яких передбачає використання аналогій та цікавих прикладів, що активізують використання життєвого досвіду учня.

Успішне виконання учнем самостійних завдань, що представлені у підручнику, залежить від чіткості та правильності їх формулювання, а також від доступності викладу програмового матеріалу. Нині учень не отримує готові знання, а вчиться самостійно їх здобувати в процесі пізнавальної творчої діяльності з використанням різних каналів сприйняття інформації. Якщо змістове наповнення підручника буде запропоновано в так званому «полегшеному» варіанті, то самостійна робота з підручником не забезпечуватиме на належному рівні досягнення очікуваних результатів навчання.

Самостійне виконання учнями завдань передбачає забезпечення зворотного зв'язку через різні типи рефлексії з використанням завдань, які формують уміння

здійснювати самостійно самоаналіз, самооцінювання, самопізнання та планування навчальних дій. Система самостійних завдань повинна передбачати різноманітні підходи до роботи з однією й тією ж інформацією та представлення її результатів різноманітними способами.

Важливим аспектом щодо досягнення учнями очікуваних результатів навчання є *збалансованість у структуруванні навчального матеріалу*, доцільність введення системи нових понять з використанням сучасних технік запам'ятовування на основі порівняння та аналогій, які забезпечують встановлення асоціативних зв'язків і сприяють усвідомленому їхньому засвоєнню. Не менш важливим є збалансованість у розподілі ілюстративного матеріалу, який розкриває, пояснює або доповнює інформацію, що міститься у навчальному виданні.

Апарат орієнтування підручника забезпечує ефективне використання учнем навчального видання та формує алгоритм роботи з ним, розкриває принципи структурування навчального матеріалу. Зазначений структурний компонент підручника включає передмову/вступ, таблиці змісту, сигнальні символи/пиктограми (геометричні, цифрові, буквені, знакові чи у вигляді рисунків умовні позначення, питання та завдання, вправи на формування вміння самостійно здобувати інформацію з різноманітних джерел, графічні та текстові пам'ятки) з поясненням способу їхнього використання, виокремлений текст, покликання на ілюстративний ряд тощо. Усі ці засоби дозволяють учням легко орієнтуватися у змісті підручника та встановлювати призначення текстів, рисунків, умовних позначень, питань та завдань.

Науковість змісту текстів шкільного підручника є однією з найважливіших його характеристик, яка передбачає відповідність навчального матеріалу освітньої галузі сучасним науковим концепціям, програмовим вимогам відповідного рівня / циклу навчання, а також точність у формулюванні понять та правил. Тлумачення термінів мають бути точними та однозначними, а формулювання правил базуватися на раніше засвоєних знаннях. Важливо, щоб уведення нових понять було поступовим через нарощення їх складності на засадах взаємопов'язаності, а також з безпосередньою орієнтацією на практичне використання та зв'язком з повсякденним життям. Доцільно не переобтяжувати текстовий матеріал науковою термінологією, а забезпечити дотримання оптимального співвідношення принципів науковості та доступності.

Навчальна інформація, що передається з допомогою підручника, має бути науково достовірною, відповідати сучасному стану науки і ґрунтуватись на вищевказаних принципах. При цьому варто враховувати, що зміст, обсяг і глибина закладеної у підручнику інформації повинні відповідати змісту Державного стандарту початкової освіти і типовій освітній програмі. Матеріали підручника мають також відповідати віковим особливостям учнів. Підручник має містити достатньо деталізоване і, водночас, неперевантажене змістове наповнення навчального предмета. Доцільним, на нашу думку, є проблемний виклад матеріалу в підручнику, що передбачає створення проблемних ситуацій, постановку проблемних питань.

У підручнику має бути викладено систему знань з навчального предмета, подано критичне осмислення матеріалу, ціннісні уявлення про фундаментальні наукові поняття та концепції. Не менш важливим є баланс між теоретичним і практичним матеріалом, щоб отримані знання використовувалися на практиці. Доцільно, щоб навчальний матеріал був представлений з урахуванням спіралевидного принципу нарощування

знань, принципів наступності, системності та послідовності. Навчальні тексти та завдання підручника мають містити українознавчий компонент, мати виховний і соціальний потенціал, відображати загальнолюдські та національно-культурні цінності.

Підручник має передбачати варіативність способів організації навчально-пізнавальної, практичної і проєктно-дослідницької діяльності учнів на кожному уроці. При цьому змістове наповнення підручника має спрямовуватися на формування функціональної грамотності учнів, розвиток їх здібностей, ключових компетентностей та наскрізних умінь, які забезпечуватимуть досягнення очікуваних результатів навчання. Тому в підручнику має бути дотримано оптимальне співвідношення практико-орієнтованих завдань від репродуктивного до творчого рівнів, а також виважена послідовність таких завдань відповідно до когнітивних рівнів та структурних компонентів ключових компетентностей.

Компетентнісний потенціал кожної освітньої галузі забезпечує формування ключових компетентностей через безпосереднє залучення життєвого досвіду учнів та врахування їх потреб, які мотивують до активного пізнання на основі використання практико-орієнтованих завдань, забезпечуючи системне розгортання програмового матеріалу. Крім того, важливим аспектом у цьому контексті є формування активної громадянської позиції на засадах соціалізації через вирішення повсякденних життєвих проблем/завдань.

Нова концепція освітнього простору передбачає наявність у підручниках нового покоління системи творчих завдань, спрямованих на активну взаємодію учасників освітнього процесу у групі/парі через моделювання власних освітніх траєкторій щодо вирішення життєвих ситуацій, а також ситуацій, які передбачають усвідомлений вибір, який впливатиме на досягнення мети з авансуванням успіху.

Ціннісний компонент підручника повинен реалізовуватися через розкриття неповторності України як найбільшої європейської держави, унікальності української нації, а також подій та явищ, що дали поштовх її відродженню; ілюстрування неповторності та самобутності культурного, наукового та природного середовища. Для забезпечення реалізації зазначених напрямів доцільно включити у підручник завдання, що орієнтують на формування цінностей (гуманності, працелюбності, чесності, правдивості, культури розумової праці тощо), завдань, спрямованих на формування поваги до людини, доброзичливого, позитивного ставлення до кожної особистості, виховання людяності, довіри у стосунках, гуманного ставлення до всього живого в контексті сталого розвитку суспільства. Також доцільним є включення достовірної інформації про факти, події, явища, що вплинули на розвиток різних сфер українського буття на світовому рівні, цікавої інформації про видатних українців або вихідців з України, які зробили вагомий внесок у розвиток певної галузі науки чи культури, а також про світових учених, лауреатів Нобелівської премії (у межах програмових вимог), розробки яких є унікальними.

Впровадження міжпредметної інтеграції в освітній процес початкової ланки освіти на сьогодні є ефективною технологією, що забезпечує досягнення очікуваних результатів навчання здобувачами освіти в контексті реалізації компетентнісного потенціалу будь-якої галузі, оскільки вона закладає стартовий освітній капітал, що визначає успішність навчання на наступних її рівнях. Міжпредметна інтеграція сприяє підвищенню мотивації до вивчення освітньої галузі, полегшує усвідомлення навчальної

інформації, забезпечує на високому рівні уміння аналізувати, зіставляти факти з різних освітніх галузей, сприяє формуванню системного мислення та цілісної наукової картини світу, робить освітній процес по-справжньому цікавим й дослідницьким.

Міжпредметну інтеграцію необхідно розглядати як методологічну систему, змістова складова якої розробляється шляхом координації та систематизації навчального матеріалу дисциплін, які увійшли в означену міжпредметну систему, й забезпечує перебіг когнітивних процесів та формування нових інтегрованих понять. У підручнику міжпредметна інтеграція реалізується через систему проблемних завдань міждисциплінарного характеру, практико-орієнтованих завдань і проєктів на розуміння спільного поняття (метапредметного), розв'язування міжпредметних сюжетних задач та встановлення закономірностей досліджуваних явищ, об'єктів тощо.

Під час оцінки змісту сучасного підручника необхідно враховувати *системно-діяльнісний підхід*, який передбачає спільну діяльність учителя та учнів у процесі активного системного пізнавального процесу, формування вмінь вирішувати навчальні завдання у будь-яких життєвих ситуаціях та формування в учнів ціннісного ставлення до світу, до розвитку власних здібностей, нахилів, творчості в діяльності на засадах різних типів партнерської взаємодії.

Таким чином, сучасній освітній парадигмі відповідає практико орієнтований навчальний зміст підручника; формування в учнів цілісної картини світу на засадах сталого розвитку суспільства, що передбачає використання творчих різнорівневих завдань, орієнтованих на пошук необхідної інформації, її критичний аналіз, порівняння та синтез із метою створення цікавих «продуктів» освітньої діяльності; формування уміння усвідомлювати набутий навчальний та життєвий досвід вирішення проблем/завдань для самостійного прийняття рішень; індивідуалізація навчального процесу через включення у підручник різноманітних за рівнем складності, творчості, практичної спрямованості, типами інтеграції, інтересами, потребами тощо завдань, задач, вправ, спрямованих на формування наскрізних умінь; навчальні ініціативи здобувачів освіти з використання сучасних цифрових додатків та різноманітних джерел інформації з метою забезпечення успішного виконання навчального завдання; збалансованість між теоретичним та практичним матеріалом.

Відповідно до вищезазначеного у підручнику має відобразитися наступність у поданні навчального матеріалу відповідного циклу навчання для того, щоб:

- 1) уникати однорівневого та однотипного повтору навчального матеріалу;
- 2) представляти у підручнику систему різнорівневих творчих, практичних, дослідницьких, проєктних завдань із активним залученням життєвого досвіду учня;
- 3) забезпечувати подальший розвиток поняттєвої системи освітньої галузі в контексті реалізації нового циклу навчання.

Сучасний підручник має формувати очікувані результати навчання через засвоєння здобувачами освіти цілісних уявлень, системних знань та способів пізнавальної, дослідницької, практико-перетворювальної, комунікативної та ціннісно-орієнтованої діяльності. На сьогодні шкільний підручник – це функціональний інструмент реалізації певної освітньої галузі/галузей, у якому не просто представлено в певній системі навчальний матеріал, а створено своєрідний вектор спрямування учнів до самостійного пошуку знань.

Підручник має віддзеркалювати сучасні підходи до структурування змісту через розробку текстів діалогічної форми, в яких представлено новітні досягнення науки, техніки та технологій. Особливу увагу повинно бути приділено використанню здобутих умінь у повсякденному житті; оптимальному добору завдань та видів діяльності навчально-пізнавальної, розвивальної, мотиваційної, дослідницької спрямованості на міжпредметно-діяльнісній основі; моделюванню різноманітної творчої діяльності; створенню передумов для формування логічного, критичного, дивергентного та системного типів мислення учнів, їх комунікативної компетентності; включенню системи завдань, спрямованих на формування умінь в учнів діяти максимально самостійно в процесі пізнання (індивідуальна стратегія розвитку особистості); добору завдань, які передбачають створення інноваційних творчих освітніх продуктів (моделей, винаходів, підходів до пізнання проблем/задач/завдань тощо); організації самостійної творчої навчальної діяльності учнів, в якій вони навчаються обирати найбільш успішну стратегію в контексті вирішення навчальних завдань; забезпеченню формування здатності до самоаналізу, саморефлексії, об'єктивної критики власних досягнень та досягнень своїх партнерів у взаємодії.

Вибір якісного підручника є однією із ключових умов підвищення якості освіти, створення сучасного та ефективного освітнього середовища. На сьогодні необхідним є впровадження в освітній процес підручників, які виконують не лише інформаційну функцію, а зорієнтовані на організацію діяльнісного процесу навчання через активну реалізацію самостійної пошуково-дослідницької діяльності здобувачів освіти, на використання інтерактивних, цифрових технологій, технологій критичного мислення на міжпредметній основі тощо. Сучасний підручник повинен відображати оновлений зміст національної освітньої системи у відповідності до чинних державних стандартів освіти та типових освітніх програм, розкриваючи новітні дидактичні та методичні концепції, які забезпечуватимуть реалізацію компетентнісного потенціалу освітніх галузей та досягнення очікуваних результати навчання здобувачів освіти.

Одним із найважливіших показників якості підручника є його відповідність Державному стандарту початкової освіти. Встановлення відповідності підручника зазначеному освітньому стандарту має відбуватися за такими маркерами, як змістові лінії та групи обов'язкових результатів навчання. Не менш важливою ознакою якісного підручника є його відповідність певній типовій освітній програмі, в якій окреслено очікувані результати за змістовими лініями з урахуванням принципів інтеграції освітніх галузей.

Таким чином, обираючи підручник для здійснення освітнього процесу, необхідно звернути увагу на його мову, сучасність контенту, якість та складність представлених у ньому завдань, їх відповідність рівню підготовленості дітей, їх життєвому досвіду. Оцінці підлягає також варіативність і достатність завдань для забезпечення диференціації та індивідуалізації навчання, роботи над проблемними, нестандартними завданнями, спрямованими на пошук чи перевірку істинності навчальної інформації, моделювання, організації різних форм роботи, зокрема і самостійної, відповідність фактів, представлених у підручнику, сучасному стану розвитку науки. Важливою є також якісна методична підтримка, наявність завдань з використанням цифрових сервісів, мобільних додатків, завдань на проходження вебквестів, використання сервісів на 3D моделювання онлайн, цифрових словників та довідників.